

23. Fransa ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının incelenmesi¹

İlyas KARA²

Cemil ÖZTÜRK³

Ahmet KATILMIŞ⁴

APA: Kara, İ. & Öztürk, C. & Katılmış, A. (2023). Fransa ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 378-402. DOI: 10.29000/rumelide.1316154.

Öz

Fransa'daki ortaokullarda okutulan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma nitel araştırma prosedürlerine uygun olarak tasarlanmış ve tamamlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada Fransa ortaokullarında 2022-2023 eğitim öğretim yılında/yıllarında kullanılan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları incelenmiştir. Araştırmada verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte ders kitapları *ulusal kimlik, vatandaşlık, insan hakları, demokrasi, laiklik, çok kültürlülük, Avrupa kimliği ve kültürü, çevre bilinci ve küresel sorunlar* kategorileri kapsamında analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda: Ders kitaplarında yer alan öğelerin en fazla Vatandaşlık kategorisi ile ilgili olduğu, Vatandaşlık kategorisinden sonra yazılı ve görsel öğelerin yoğun olarak ilişkili olduğu kategorinin İnsan Hakları kategorisi olduğu, Demokrasi kategorisine yönelik öğelerin üçüncü sırada geldiği görülmüştür. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında sırasıyla Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar, Ulusal Kimlik, Laiklik, Çok Kültürlülük, Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorilerine yönelik yazılı ve görsel öğelerin de yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak yer alma sıklıkları bakımından her birinin bütün kategoriler içerisindeki oranının %7 ile %2 arasında değiştiği saptanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Fransa, ahlak ve vatandaşlık eğitimi, ders kitabı

¹ Bu çalışma İlyas KARA tarafından Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK birinci danışmanlığında ve Doç. Dr. Ahmet KATILMIŞ ikinci danışmanlığında hazırlanan "Fransa'daki Ortaokullarda Vatandaşlık Eğitiminin İncelenmesi" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir

² Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi (Amasya, Türkiye), ilyaskara2007@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4755-0037 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 06.04.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316154]

³ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi (İstanbul, Türkiye), cozturk@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2433-350X

⁴ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi (İstanbul, Türkiye), akatilmis@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5776-850X

The examination of middle school moral and citizenship education textbooks in France

Abstract

This study, which was carried out to examine the moral and citizenship education textbooks taught in French secondary schools from various perspectives, was designed and completed in accordance with qualitative research procedures. In this context, the document analysis method was used in the study. In the research, moral and citizenship education textbooks used in the 2022-2023 academic year/years in French secondary schools were examined. In the research, content analysis method was used to analyze the data. In this process, the textbooks were analyzed under the categories of national identity, citizenship, human rights, democracy, secularism, multiculturalism, European identity and culture, environmental awareness and global problems. As a result of the analysis: It has been seen that the items in the textbooks are mostly related to the Citizenship category. After the Citizenship category here comes the Human Rights category with which written and visual items are heavily related and the items for the Democracy category come in the third place. In the moral and citizenship education textbooks, it has been determined that there are written and visual items for the categories of Environmental Awareness and Global Issues, National Identity, Secularism, Multiculturalism, European Identity and Culture, respectively. However, it has been determined that the rate of each of them in all categories varies between 7% and 2% in terms of their frequency of occurrence. Based on the results of the research, suggestions were made for the moral and citizenship education textbooks taught in secondary schools in France.

Keywords: France, moral and citizenship education, textbook

1. Giriş

Belirli bir toplum içerisinde yaşama ihtiyacı duyan insanın söz konusu bu özelliği onun sosyal bir varlık olmasından kaynaklıdır. Çünkü insanoğlu her ne kadar bir takım özelliklerle donatılmış olarak doğsa da yaşamını sürdürebilmek için diğer insanlara gereksinim duyar. Bu nedenle insanlar bir arada yaşar ve toplumu oluştururlar. Farklı bireylerin bir arada bulunmasıyla oluşan toplumun devamlılığının sağlanması için bir takım kuralların olması gerekmektedir. Zamanla gelişen veya ortaya konulan bu kurallara toplumu oluşturan her bir bireyin uyması gerekmektedir. Bu nedenle toplumsal değerlerin ve kuralların yetişmekte olan genç nesillere öğretilmesi hayati öneme sahiptir. Bunu sağlamanın tek yolu ise eğitimidir. Eğitimin birey için kaçınılmaz oluşu, medeni bir varlık olarak insan yaşamının başlangıcından itibaren neden sonuç ilişkisi ile açıklanabilir (Tokmak, Karamık ve İlhan, 2023). Bireylerin toplum içerisinde yaşayabilmesinde, toplumsal gelişimin ve huzurun sağlanmasında eğitim önemli bir yere sahiptir. İnsanların içerisinde buldukları toplumla çatışmadan yaşamlarını sürdürebilmeleri ve toplumsal gelişime katkıda bulunabilmeleri için toplumun geçmişten beri oluşturduğu değer, ilke ve normları öğrenmesi ve özümsemesi gerekmektedir. Toplumun diğer üyelerinin ve kamunun yardımıyla yaşamını sürdürebilen bireylerin hem topluma hem de kamuya yani devlete karşı hak ve sorumlulukları mevcuttur. İşte bu noktada “vatandaşlık” kavramı ortaya çıkmaktadır (Öcal, 2011, s. 135).

Vatandaşlık kavramının anlamı tarihi süreçte çeşitli değişkenlere bağlı olarak değişime uğramıştır. Vatandaşlık kavramının Antik Yunan’daki anlamı göz önünde bulundurulduğunda bu kavramın ne denli büyük bir değişime uğradığı daha net anlaşılmaktadır. Çünkü Antik Yunan’da vatandaş kavramı

toplumun sadece bir kısmını kapsamaktaydı. Yirmi yaşından büyük bireyleri kapsamakta olan vatandaş kavramı yerleşik yabancıları, köleleri, çocukları ve kadınları dışarıda tutmaktaydı (Arblaster, 1999, s. 41). Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi vatandaşlığın kapsamının genişlemesini sağlamıştır. Bu bildirinin yayınlanmasıyla birlikte haklar konusu, toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Bu nedenle 26 Ağustos 1789 tarihinde yayınlanmış olan bu bildirinin vatandaşlık kavramının gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu bildirinin ardından yirminci yüzyılda dünyanın her yerinde anayasal düzenlerin kurulması, halk iradesine dayalı demokratik yönetim sistemlerinin hızla gelişmesini, hak ve sorumluluk kavramlarının ön plana çıkarak vatandaşlık kavramının içerik yönünden zenginleşmesini sağlamıştır. Bu durum hem aydın ve düşünürlerin hem de ülkelerin vatandaşlık kavramı üzerinde daha fazla durmasına yol açmıştır. Öte yandan gelişen bilim ve teknoloji her ne kadar insanoğlu için çeşitli avantajlar sunsa da pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle bilgi, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi toplumsal sorunların daha sık ve şiddetli yaşanmasına neden olmuştur. Ülkelerin bir ucunda ortaya çıkan sorun diğer ucunu çabucak etkilemeye başlamıştır. Aynı şekilde dünyanın herhangi bir ülkesindeki problem çabucak küresel bir problem haline almaya başlamıştır. Bu problem savaş, terör, göç veya salgın hastalık olabilir. Dolayısıyla ülkeler ve uluslararası kuruluşlar insanoğlunun yeryüzünde güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için günümüzde eğitime ayrı bir önem vermektedir. Çünkü iyi insanların ve iyi vatandaşların yetişmesi ancak eğitimle mümkündür (Doğan, 2007, s. 6).

Eğitim her toplumda devlet eliyle yürütülmektedir. Devlet tarafından yürütülen eğitim, bireyin iyi insan ve iyi vatandaş olarak yetişebilmesi için yapılmaktadır. Bunun yanı sıra bireyin sahip olduğu olumlu özellikleri ortaya çıkarmak ve bunları geliştirmek devlet eliyle yürütülen eğitimin bir diğer görevidir. Eğitim bireysel açıdan önemlidir, çünkü yaşamak için kendini geliştirmek ve içinde bulunduğu topluma uyum sağlamak zorundadır. Eğitim toplum içinde önemlidir. Çünkü toplumun sürekliliği onu oluşturan bireylerin uyum içerisinde yaşamasına bağlıdır. Bu uyumun sağlanmasında devlet önemli bir yere sahiptir. Ancak bu açıdan bakıldığında devlet için de eğitim son derece önemlidir. Çünkü devletin devamlığı istendik özelliklere sahip bireylerin yetişmesine ve bu bireylerin onu benimsemesine bağlıdır. Dolayısıyla eğitim hem birey hem toplum hem de devlet için elzemdir (Çiftçi, 2008, s. 202).

Her toplumun her ulusun sahip olduğu değerler, ilkeler ve normlar farklıdır. Bu nedenle her toplumun eğitimden beklentileri değişiklik göstermektedir. Doğal olarak ülkelerin yetiştirmek istediği vatandaş profilleri de farklılık arz etmektedir. Ancak her ülkenin vermekte olduğu eğitimin ve vatandaşlık eğitiminin kalitesi aynı seviyede değildir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile eğitimde sağladıkları başarı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Ancak bu gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin eğitimle ilgili hiçbir sorun yaşamadığı anlamına gelmemektedir. Bugün dünyadaki bütün ülkeler pek ok sorunla karşı karşıyadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere küreselleşmenin de etkisiyle problemler artık ulusal boyuttan çıkmış küresel bir boyut almıştır. Bu bağlamda her ülkenin eğitim sistemini en ideal seviyeye getirerek sürekli güncellemesi, ideal ve küresel vatandaşlar yetiştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle ülkeler hem genel anlamda eğitimle ilgili hem de vatandaşlık eğitimiyle ilgili mevcut durumlarını sık sık değerlendirmeli ve güncelleyerek geliştirmelidir. Özellikle vatandaşlık eğitiminin bu noktada sürekli geliştirilmesi hem ulusal hem de küresel anlamda hayati öneme sahiptir (Tokmak ve Kara, 2023). Bugün insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar sorunla mücadele içerisindeyiz. Savaş, terör, salgın hastalık, göç, kuraklık, küresel ısınma, yoksulluk ve gelir adaletsizliği bu sorunlardan sadece bir kaçıdır. Bu problemlerin etkisinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması hususunda vatandaşlık eğitimi kilit bir role sahiptir. Çünkü etkili bir vatandaşlık eğitimi ile kendisine, içerisinde yaşadığı topluma, bütün insanlığa ve doğaya karşı hak ve sorumluluklarının bilincinde olan bireylerin yetiştirilmesi mümkün olacaktır (Russel, 1976, s. 59). Bunun sağlanabilmesi içinse ülkelerin vermekte olduğu

vatandaşlık eğitimini geliştirmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda küresel bir vatandaşlık anlayışı geliştirmek için diğer ülkelerin özellikle de gelişmekte ve gelişmiş olan ülkelerin bu konudaki mevcut durumlarının araştırılarak incelenmesi gerekmektedir.

İlgili alan yazın incelendiğinde farklı ülkelerdeki vatandaşlık eğitimini konu alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Uğurlu (2011) yapmış olduğu çalışmada Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde vatandaşlık eğitiminin konumunu değerlendirmiştir. Önal (2017) çalışmasında İngiltere'deki vatandaşlık eğitimini incelemiştir. Akyüz (2019) çalışmasında Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesindeki küresel vatandaşlık eğitimini ele almıştır. Ibričević (2019) Bosna Hersek'e geri dönen diaspora üyelerinin sahip olduğu vatandaşlık kavramının duygusal boyutunu analiz etmiştir. Kaptan (2017) tarafından yapılmış olan çalışmada Türk ve İsveç ortaöğretim tarih programlarında demokratik vatandaşlık eğitimi incelenmiştir. Colalievva (2013) çalışmasında Türkiye ve Kırgızistan'daki ortaöğretim programlarındaki sosyal bilimler derslerinin öğrencilere vatandaşlık eğitimini verme potansiyelini irdelemiştir. Alkın (2007) İngiltere ve Türkiye'deki ilköğretim programlarındaki vatandaşlık eğitimini karşılaştırmıştır. Yaşar (2007) ise Suudi Arabistan'daki vatandaşlık eğitimini incelemiştir. Gazibey Sağlam (2004) yapmış olduğu çalışmada Almanya vatandaşlık eğitimini ele almıştır. Pamuk (2017) tarafından yapılan çalışmada Almanya vatandaşlık eğitimi üzerinde durulmuştur. Farklı ülkelerin vatandaşlık eğitimiyle ilgili olarak yapılmış bu çalışmaların sayıca çok az olduğu görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde önemli etkileri olan ve demokrasi, vatandaşlık, insan hakları gibi kavramların dünya çapında gelişim göstermesinde öncülük eden ülkelerde verilmekte olan vatandaşlık eğitiminin incelenmesi önemli görülmektedir.

Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde önemli etkileri görülen Fransa'nın mevcut vatandaşlık eğitimini ele alan yalnızca bir çalışmanın olduğu görülmektedir. Kara (2022) tarafından yapılmış olan bu çalışmada Fransa'daki ortaokullarda verilmekte olan vatandaşlık eğitimi incelenmiştir. Bu çalışma dışında Fransa'daki vatandaşlık eğitimini inceleyen herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Oysa Fransa, 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren vatandaşlık, cumhuriyet, demokrasi, insan hakları, milliyetçilik ve laiklik gibi kavramların gelişmesinde ve yayılmasında öncülük eden bir ülke konumunda olmuştur. Ayrıca Fransız ve Türk toplumlarının Osmanlı Devleti döneminden itibaren ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel alanlarda yoğun bir etkileşim içerisinde oldukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren yapmış olduğu ıslahatlarda Fransa modeli etkili olmuştur. Aynı şekilde Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türk eğitim sisteminin şekillendirilmesinde Fransız eğitim sisteminin etkili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra bugün Fransa'da yaklaşık bir milyon civarında Türk yaşamaktadır. Dolayısıyla Fransa'daki Türklerin menfaatleri gereği de Fransa'daki gelişmelerin yakından takip edilmesi önemlidir. Özellikle vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi gibi konularda başı çeken ülkelerden biri olan Fransa'nın vatandaşlık eğitimindeki mevcut durumunun incelenmesi mühimdir. Fransa'nın nasıl bir vatandaşlık eğitimi geliştirdiği, bunu nasıl uyguladığı ve nasıl bir vatandaş profili amaçladığı incelenmelidir. Bütün bunların araştırılarak incelenmesi Türkiye'deki vatandaşlık eğitiminin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Ancak ulusal çaptaki ilgili alan yazın incelendiğinde Fransa'daki vatandaşlık eğitimini konu alan yalnızca bir çalışmanın (Kara, 2022) oluşu önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası alan yazında da Fransa'daki vatandaşlık eğitimini konu alan çalışmaların sayıca oldukça az olduğu görülmektedir (Kiwan ve Kiwan, 2005; Ministère de l'Éducation Nationale, 2007; Starkey, 2010; Qin, 2012; Thésée, Carr et Potwora; 2015; Colas Degenne, 2015; Alais, Bozec ve Cham, 2016; Bozec, 2016; Poirier, 2017; Husser, 2017; Pithon, 2017; Menard, 2019; Richard, 2019; Dejemeppe, 2019; Kim, 2020; Grandner, 2021).

Vatandaşlık eğitimi ders kitapları ülkelerin vatandaşlık eğitimi dersinden beklentilerini net bir biçimde yansıtmaktadır. Bu nedenle ülkelerin vatandaşlık eğitiminden beklentilerini ve vatandaşlık eğitimiyle yetiştirmek istedikleri vatandaş profilini anlamayabilmek için ders kitaplarının incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Fransa'daki vatandaşlık eğitiminin mevcut durumunun, vatandaşlık eğitiminden beklentilerin ve vatandaşlık eğitimiyle yetiştirilmek istenen vatandaş profilinin anlaşılabilmesi için vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının ele alınması önemlidir. Çünkü eğitim uzmanları, bilgilerin ve hedeflenen kazanımların öğrencilere özümsetilmesinde en iyi kaynağın birincil materyal olarak ders kitapları olduğunu dile getirmektedirler (Gökkaya, 2003, s. 11). Ders kitapları daima önemli bir eğitim aracı olarak görülmüştür (Demirel ve Kiroğlu, 2005, s. 3). Ailesi ve öğretmeni dışında öğrencinin ihtiyaç duyduğu her an başvurabileceği en yakın kaynak, ona rehberlik edecek olan ders kitabıdır (Ceyhan ve Yiğit, 2004, s. 14). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Fransa'daki vatandaşlık eğitiminin net bir biçimde anlaşılabilmesi için Fransa'da okutulmakta olan vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Fransa'da okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının çeşitli açılardan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları incelenmiştir. Araştırmanın amacı kapsamında "Fransa'daki ortaokullarda okutulan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında vatandaşlık eğitimi nasıl ele alınmıştır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

2. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, veri kaynakları ve verilerin analizi hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

2.1. Araştırmanın modeli

Doküman incelemesinin tercih edildiği bu çalışmada verilerin birincil kaynağı olarak görülen ders kitaplarının kapsamlı olarak sorgulanması, analiz edilmesi ve yorumlanıp değerlendirilmesi esas alınmıştır. Doküman incelemesi nitel araştırma yöntemlerinden biridir ve sıklıkla kullanılmaktadır. Gözlem ve görüşmenin kullanılmadığı durumlarda, gerçekleştirilmekte olan araştırmanın geçerliğini sağlamak için doküman incelemesi yöntemi araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 188).

Bu yöntem, yazılı belgelerin içeriğini sistematik ve titiz bir biçimde, belirli bir amaç doğrultusunda analiz etmek amacıyla kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. Doküman analizi, basılı veya elektronik bütün belgeleri inceleyerek değerlendirmek için kullanılan sistematik ve aşamalı bir yöntemdir. Diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi doküman analizinde de araştırılan konu hakkında bir anlayış oluşturmak, anlam çıkarmak ve sistemli bir bilgi geliştirmek için elde edilen verilerin ayrıntılı olarak incelenmesi ve yorumlanması gerekmektedir (Corbin ve Strauss, 2008, s. 35). İncelenmekte olan bu dokümanlarda araştırmacının müdahalesi yoktur. Forster'e (1995) göre doküman analizi; dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma aşamalarına göre yapılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 192). Bu bilgiler ışığında Fransa'da okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarını çeşitli açılardan incelemek için doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir.

2.2. Araştırmanın veri kaynakları

Araştırmanın amacına uygun olarak Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları incelenmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan doküman analizi araştırmacının konuyu anlamasına, keşfetmesine, anlayış geliştirmesine ve araştırma problemiyle ilgili belirsizliklerin giderilmesine yardımcı olabilmektedir (Merriam, 1998, s. 64). Araştırmanın veri kaynağı olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarıyla ilgili bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları

<i>Kitabın Adı</i>	<i>Sınıf Düzeyi</i>	<i>Türkiye'deki Sisteme Göre Karşılığı</i>	<i>Yayın Yılı</i>	<i>Kitabın Yazarı</i>	<i>Yayın Evi</i>
Histoire Geographie / Enseignement Moral et Civique	6é (5. Sınıf)	5. Sınıf	2016	Collectif	Lelivrescolaire.fr
Histoire Geographie / Enseignement Moral et Civique	5é (6. Sınıf)	6. Sınıf	2016	Collectif	Lelivrescolaire.fr
Histoire Geographie / Enseignement Moral et Civique	4é (7. Sınıf)	7. Sınıf	2016	Collectif	Lelivrescolaire.fr
Histoire Geographie / Enseignement Moral et Civique	3é (8. Sınıf)	8. Sınıf	2021	Collectif	Lelivrescolaire.fr

Fransa'daki ortaokullarda ahlak ve vatandaşlık eğitimi ayrı bir ders olarak okutulmaktadır. Mevzuata göre tarih coğrafya /ahlak ve vatandaşlık eğitimine haftalık 3 ders saati (ortaokul 4. sınıfta 3.5 saat) ayrılmıştır. Bu sürenin ise üçte biri ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi için kullanılmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi tarih coğrafya dersi ile ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi aynı kitapta yer almakta ve kitabın bir bölümü ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersine ayrılmaktadır. Araştırmanın veri kaynağı olan ve Fransa Milli Eğitim Bakanlığının kabul ettiği ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarına lelivrescolaire.fr yayınlarından erişilmiştir. Ders kitaplarının Fransa Milli Eğitim Bakanlığının onayladığı yayınevi tarafından basılmış olması ders kitaplarından elde edilen verilerin orijinalliğini göstermektedir.

2.3. Verilerin analizi

Nitel veri analizinde tavsiye edilen üç yol vardır. Bu yollardan ilki, elde edilen verinin asıl (orijinal) haline mümkün olduğunca bağlı kalarak dokümanlardan elde edilen bilgilerden veya katılımcıların söylediklerinden doğrudan alıntılar yaparak betimsel bir yaklaşımla toplanan verilerin analiz edilmesidir. Önerilen ikinci yol, ilk yaklaşımı da kapsayarak bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşabilmek için sistematik analiz yapmaktır. Önerilen üçüncü yaklaşım ise her iki yaklaşımı temel alarak araştırmayı yapan kişinin yorumlarını da sürece dâhil etmeyi benimser. Birbirleriyle ilişkili olan bu üç yaklaşımdan birincisi betimsel analiz, ikinci ve üçüncü yaklaşımlar da içerik analizi olarak kabul edilmektedir (Wolcott, 1994; Patton, 2002; Creswell, 2013). İçerik analizinde "Neden ve Nasıl?" sorularına cevap aranmaktadır. Bu analiz türünde toplanan verilerde doğrudan gözlenemeyen, kavramsal kodlama ve sınıflama aracılığıyla temaların ve söz konusu bu temalar arasındaki anlamlı ilişkilerin gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır. İçerik analizinde yorumlamanın temelini "Bu veri

ne anlama gelmektedir?” sorusu oluşturmaktadır. Veri analizinde amaç bu sürecin sonunda anlamı ortaya çıkarmaktır. Anlamın ortaya çıkarılması ise toplanan verilerin yorumlanması ile mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada Fransa ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının Fransızca'dan Türkçeye çevirisi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının B2 seviyesinde Fransızca dil becerisine sahip olması nedeniyle çeviriler araştırmacı tarafından bir Fransızca öğretmeninin yardımı alınarak yapılmıştır. Ancak bu çeviriler gerçekleştirilirken konu ile ilgili hem teorik hem de pratik bilgi ve deneyimi olan, Türkçeyi ve Fransızca'yı çok iyi derecede bilen iki uzmanın yardımına başvurulmuştur. Hem Türk hem de Fransız vatandaşı olan bu kişilerden biri alan uzmanı bir akademisyenken diğeri tarih coğrafya öğretmenidir. Ayrıca çeviriler tamamlandıktan sonra bütün çevirilerin, dışarıdan bir profesyonel çevirmen tarafından kontrolü sağlanmış ve teyit edilmiştir. Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğin sağlanabilmesi için dört yöntem belirlenmiştir. Bunlar: İnanırcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik olarak sıralanmaktadır (Guba ve Lincoln 1985). Bu çalışmada da geçerliği ve güvenilirliği sağlamak için bu yöntemler kullanılmıştır. Ders kitaplarında yer alan yazılı ve görsel öğeler incelenirken sık sık iki alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur.

3. Bulgular

Bu kısımda Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Fransa'daki ortaokullarda ahlak ve vatandaşlık eğitimi ayrı bir ders olarak okutulmaktadır. Mevzuata göre tarih coğrafya /ahlak ve vatandaşlık eğitimine haftalık 3 ders saati (ortaokul 4. sınıfta 3.5 saat) ayrılmıştır. Bu sürenin ise üçte biri ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi için kullanılmaktadır. Tarih coğrafya dersi ile ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi aynı kitapta yer almakla birlikte, ortaokul 1. sınıf, 2. sınıf ve 3. sınıf ders kitaplarının son bölümleri ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersine ayrılmıştır. Ortaokul 4. sınıf seviyesinde okutulan tarih coğrafya/ahlak ve vatandaşlık eğitimi kitabında ise ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersi konuları tarih coğrafya temalarının sonlarına yerleştirilmiştir.

Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları içerik analizine tabi tutulmuş, ders kitabında yer alan görsel ve yazılı öğeler kategoriler kapsamında incelenmiştir. Kategori sisteminin oluşturulması araştırma probleminin sistematik bir analiz yöntemine dönüştürülmesinde öncelikli ve en önemli aşamadır. Berelson (1952, s. 147) İçerik analizinin temeli kategorilerdir (Barelson, 1952; akt. Gökçe, 2006, s. 57). Çalışmada ulaşılan bulgular *ulusal kimlik, vatandaşlık, insan hakları, demokrasi, laiklik, çok kültürlülük, Avrupa kimliği ve kültürü, çevre bilinci ve küresel sorunlar* olarak saptanan kategoriler temel alınarak aşağıda verilmiştir.

3.1. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında ulusal kimliğe ilişkin bulgular

İncelenen 4 ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitabında Ulusal Kimlik kategorisi için toplam 58 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %4,9'udur. Ders kitaplarında yer alan millet, devlet, vatan, ordu, Fransızca dili ve Fransız kültürü, milli marş, bayrak, Fransız tarihi ve kahramanlık gibi öğeler Ulusal Kimlik kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ulusal kimlik kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>f</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	2
		Bağlılık	1
		Yargılama (Muhakeme)	2
		Duyarlılık	-
	Toplam		5
4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	3
		Yargılama (Muhakeme)	1
		Hak ve Kural	4
		Bağlılık	3
	Toplam		11
4. Evre	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	8
		Hak ve Kural	2
		Yargılama (Muhakeme)	6
		Bağlılık	6
	Toplam		22
4. Evre	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	11
		Hak ve Kural	2
		Yargılama (Muhakeme)	1
		Bağlılık	6
	Toplam		20
Toplam			58

Tablo 2'ye göre Ulusal Kimlik kategorisinde en fazla çeteleme 22 kez ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Çetelemenin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 8, hak ve kural öğrenme alanında 2, yargılama /muhakeme) öğrenme alanında 6 ve bağlılık öğrenme alanında 6 ögenin metinde ve görsel içeriğinde yer aldığı görülmektedir. Ulusal Kimlik kategorisi kapsamında toplam 20 çetelemenin yapıldığı ortaokul 4. sınıf ders kitabı, ikinci sırada yer almaktadır. Ulusal Kimlik kategorisi ile ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 11, hak ve kural öğrenme alanında 2, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 1 ve bağlılık öğrenme alanında 6 ögenin olduğu tespit edilmektedir. Ortaokul 2. sınıf ders kitabı Ulusal Kimlik kategorisinde yapılan çeteleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde ders kitabında Ulusal Kimlik ile ilgili olarak toplam 11 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Ulusal Kimlikle ilgili olarak ders kitabının duyarlılık öğrenme alanında 3, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 1, hak ve kural öğrenme alanında 4, bağlılık öğrenme alanında 3 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Ulusal Kimlik kategorisi ile ilgili olarak en az çetelemenin yapıldığı ders kitabı ortaokul 1. sınıf ders kitabında toplam 11 öge bulunmaktadır. Bu ders kitabında yer alan hak ve kural öğrenme alanında 2, bağlılık öğrenme alanında 1, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 2 çeteleme yapılmıştır. Ders kitabının duyarlılık başlıklı öğrenme alanında Ulusal Kimlik kategorisi ile ilgili olarak herhangi bir ögenin olmadığı görülmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde sınıf seviyesi yükseldikçe Ulusal Kimlik kategorisinde yer alan öğelerin de arttığı görülmektedir. Bu bilgiden yola çıkıldığında ulusalcı söylemlerin üst sınıflarda okutulan ders kitaplarında daha fazla yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Ulusal Kimlik kategorisinde yer alan öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde bu öğelerin en fazla olduğu öğrenme alanının duyarlılık (f22) olduğu görülmektedir. Bağlılık öğrenme alanı ise ikinci sırada (f16) yer almaktadır. Yargılama

(f10) ile hak ve kural (f10) başlıklı öğrenme alanları Ulusal Kimlik kategorisine yönelik öğelerin sayısı bakımından eşittir. Bu bilgilerden yola çıkılarak duyarlılık ve bağlılık başlıklı öğrenme alanlarında milliyetçi öğelere daha fazla yer verildiği anlaşılmaktadır.

3.2. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında vatandaşlığa ilişkin bulgular

İncelenen 4 ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitabında Vatandaşlık kategorisi için toplam 437 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %36,93'üdür. Ders kitaplarında yer alan toplumsal yaşam, birlik, dayanışma, kamu yararı, toplumsal düzen, kural (kanun), sorumluluk ve hak gibi öğeler Vatandaşlık kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Vatandaşlık kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	42
		Bağlılık	56
		Yargılama (Muhakeme)	11
		Duyarlılık	25
		Toplam	134
4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	37
		Yargılama (Muhakeme)	28
		Hak ve Kural	50
		Bağlılık	23
		Toplam	138
4. Evre	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	34
		Hak ve Kural	47
		Yargılama (Muhakeme)	13
		Bağlılık	18
		Toplam	112
4. Evre	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	4
		Hak ve Kural	19
		Yargılama (Muhakeme)	7
		Bağlılık	23
		Toplam	53
Toplam		437	

Tablo 3'e göre Vatandaşlık kategorisinde en fazla çeteleme 138 kez ortaokul 2. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Çetelemenin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 37, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 28, hak ve kural öğrenme alanında 50 ve bağlılık öğrenme alanında 23 öğenin metin ve görsel içeriğinde yer aldığı görülmektedir. Vatandaşlık kategorisi ile ilgili olarak toplam 134 çetelemenin yapıldığı ortaokul 1. sınıf ders kitabı ikinci sıradadır. Vatandaşlık kategorisi ile ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında hak ve kural öğrenme alanında 42, bağlılık öğrenme alanında 56, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 11 ve duyarlılık öğrenme alanında 25 öğenin olduğu tespit edilmektedir. Ortaokul 3. sınıf ders kitabı

Vatandaşlık kategorisi kapsamında yapılan çeteleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. Vatandaşlık kategorisi kapsamında yer alan öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 34, hak ve kural öğrenme alanında 47, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 13 ve bağlılık öğrenme alanında 18 öğenin yer aldığı tespit edilmektedir. Vatandaşlık kategorisi ile ilgili olarak en az çetelemenin yapıldığı ortaokul 4. sınıf ders kitabında 53 öge bulunmaktadır. Ayrıca ders kitabının duyarlılık başlıklı öğrenme alanında 4, hak ve kural öğrenme alanında 19, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 7 ve bağlılık öğrenme alanında 23 öğenin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde Vatandaşlık kategorisi ile ilgili öğelere en fazla hak ve kural başlıklı öğrenme alanında yer verildiği görülmektedir. Öğrencilere hak, sorumluluk ve kural gibi kavramların kazandırılmaya çalışıldığı bu öğrenme alanında Vatandaşlık kategorisi ile ilgili olarak toplam 158 öğeye yer verilmektedir. 120 çetelemenin yapıldığı bağlılık öğrenme alanı ise ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada yer alan duyarlılık öğrenme alanında Vatandaşlık kategorisiyle ilgili olarak 100 çeteleme yapılmıştır. Ders kitabında Vatandaşlık kategorisi ile ilgili öğelerin en az yer verildiği öğrenme alanının yargılama başlıklı öğrenme alanı olduğu görülmektedir. Tablo 3'te Vatandaşlık kategorisiyle ilgili öğelerin dağılımı incelendiğinde, ortaokulun ilk yıllarında öğrencilere vatandaşlık kültürü kazandırma çabasının daha fazla olduğu görülmektedir. Vatandaşlık kategorisine yönelik öğelerin dağılımına bakıldığında bu çabanın ortaokulun son yıllarına doğru azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca vatandaşlık kültürüne yönelik öğelerin en fazla yer aldığı hak ve kural başlıklı öğrenme alanı, öğrencilere vatandaşlık kültürü verme amacının en yoğun olduğu öğrenme alanıdır. Vatandaşlık kategorisine yönelik öğelerin en az yer aldığı yargılama (muhakeme) başlıklı öğrenme alanında öğrencilerde vatandaşlık kültürü oluşturma hedefinin diğer öğrenme alanlarına göre daha az olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında insan haklarına ilişkin bulgular

İncelenen 4 ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitabında İnsan Hakları kategorisi için toplam 335 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %28,31'idir. Ders kitaplarında yer alan yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı, işkence ve kötü muamele yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, özel hayatın gizliliği hakkı, adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, ayrımcılık yasağı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, dernek kurma hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetlerine girme, sosyal güvenlik hakkı, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, yeterli yaşama düzeyi hakkı (beslenme, konut), eğitim hakkı, sağlık hakkı ve kültürel yaşama katılabilme hakkı gibi insan haklarıyla ilgili öğeler İnsan Hakları kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. İnsan hakları kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

EVRE	SINIF	ÖĞRENME ALANI	f
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	16
		Bağlılık	1
		Yargılama (Muhakeme)	18
		Duyarlılık	37
		Toplam	72

4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	22
		Yargılama (Muhakeme)	11
		Hak ve Kural	13
		Bağlılık	32
		Toplam	78
	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	21
		Hak ve Kural	39
		Yargılama (Muhakeme)	39
		Bağlılık	28
		Toplam	127
	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	5
		Hak ve Kural	28
Yargılama (Muhakeme)		11	
Bağlılık		14	
Toplam		58	
Toplam	335		

Tablo 4'e göre İnsan Hakları kategorisinde en fazla çeteleme 127 kez ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Çetelemenin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 21, hak ve kural öğrenme alanında 39, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 39, bağlılık öğrenme alanında 28 öğenin metin ve görsel içeriğinde yer aldığı görülmektedir. İnsan Hakları ile ilgili olarak 78 çetelemenin yapıldığı ortaokul 2. sınıf ders kitabı insan haklarına yönelik öğe içerme bakımından ikinci sırada yer almaktadır. İnsan haklarına yönelik öğelerin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 22, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 11, hak ve kural öğrenme alanında 13 ve bağlılık öğrenme alanında 32 öğenin yer aldığı görülmektedir. Ortaokul 1. sınıf ders kitabı İnsan Hakları kategorisi kapsamında yapılan çeteleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer almakta ve Tablo 4'te toplam 72 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. İnsan haklarına yönelik öğelerin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında hak ve kural öğrenme alanında 16, bağlılık öğrenme alanında 1, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 18 ve duyarlılık öğrenme alanında 37 öğenin yer aldığı görülmektedir. Öte yandan İnsan Hakları kategorisiyle ilgili olarak en az çetelemenin yapıldığı ders kitabının ortaokul 4. sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir. Bu ders kitabında toplam 58 çetelemenin olduğu tespit edilmektedir. İnsan haklarına yönelik öğelerin ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde ise duyarlılık öğrenme alanında 5, hak ve kural öğrenme alanında 28, yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 11 ve bağlılık öğrenme alanında 14 öğenin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde İnsan Hakları kategorisiyle ilgili olarak en fazla çetelemenin hak ve kural adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 96 çeteleme yapılmıştır. 85 çetelemenin yapıldığı duyarlılık adlı öğrenme alanı ise insan haklarına yönelik öğe barındırma bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada yer alan yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında ise 79 çeteleme yapılmıştır. İnsan Hakları kategorisine yönelik olarak en az çetelemenin yapıldığı öğrenme alanının ise bağlılık öğrenme alanı olduğu tespit edilmektedir.

3.4. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında demokrasiye ilişkin bulgular

İncelenen ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Demokrasi kategorisi için toplam 132 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %11,15'idir. Ders kitaplarında yer alan demokrasi, seçim, oy, cumhuriyet, çoğunluk, siyasi parti, meclis, parlamento, konsey, öğrenci konseyi, öğrenci meclisi, seçme hakkı, seçilme hakkı, millet iradesi, sandık, egemenlik, çok partili sistem, temsil, seçmen, oy pusulası, seçim zarfı, çoğulculuk, muhalefet, millet vekili, parlamenter ve referandum gibi demokrasiyle ilgili yazılı ve görsel öğeler Demokrasi kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Demokrasi kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	22
		Bağlılık	1
		Yargılama	4
		Duyarlılık	
		Toplam	27
Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	10	
	Yargılama	19	
	Hak ve Kural	4	
	Bağlılık	2	
	Toplam	35	
4. Evre	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	1
		Hak ve Kural	7
		Yargılama	9
		Bağlılık	34
		Toplam	51
Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	3	
	Hak ve Kural	6	
	Yargılama	1	
	Bağlılık	9	
	Toplam	19	
Toplam		132	

Tablo 5'e göre Demokrasi kategorisinde en fazla çeteleme 51 kez ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Çetelemenin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde bağlılık adlı öğrenme alanının birinci sırada geldiği görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 34 çetelemenin yapıldığı tespit edilmektedir. Toplamda 9 çetelemenin yapıldığı yargılama (muhakeme) başlıklı öğrenme alanı ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada yer alan hak ve kural öğrenme alanında 7 çeteleme yapılmıştır. Demokrasi kategorisi ile ilgili yazılı ve görsel öğelerin en az olduğu öğrenme alanının duyarlılık adlı öğrenme alanı olduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 1 çeteleme yapılmıştır. Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak 35 çetelemenin yapıldığı 2. sınıf ders kitabı ise ikinci sırada yer almaktadır. 2. sınıf ders kitabında Demokrasi kategorisi ile ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında en fazla çetelemenin yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 19 çeteleme yapılmıştır. Demokrasi kategorisi kapsamındaki çeteleme sayısı bakımından ikinci sırada duyarlılık adlı öğrenme alanı

gelmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 10 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Bunu 4 çetelemenin yapıldığı hak ve kural adlı öğrenme alanı takip etmektedir. 2. sınıf ders kitabında Demokrasi kategorisi ile ilgili öğelerin en az olduğu öğrenme alanı ise toplamda 2 çetelemenin yapıldığı bağlılık öğrenme alanıdır. 1. sınıf ders kitabında Demokrasi kategorisi kapsamında toplam 27 çetelemenin yapıldığı ve bu ders kitabının yapılan çeteleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Kategori ile ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin hak ve kural adlı öğrenme alanında yapıldığı belirlenmektedir. Bu öğrenme alanında Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak toplamda 22 öge yer almaktadır. Tablo 5 incelendiğinde yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 4 çetelemenin yapıldığı ve ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bağlılık öğrenme alanında yalnızca 1 çetelemenin yapıldığı ve duyarlılık adlı öğrenme alanında ise Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak herhangi bir ögenin olmadığı tespit edilmektedir. Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak en az çetelemenin yapıldığı ders kitabının 4. sınıf ders kitabı olduğu belirlenmektedir. Tablo 5 incelendiğinde ders kitabında Demokrasi kategorisi bağlamında toplam 19 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Ders kitabında yer almakta olan Demokrasi kategorisi ile ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında en fazla çetelemenin bağlılık adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Öğrenme alanında Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak toplam 9 ögenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu öğrenme alanını 6 çetelemenin yapıldığı hak ve kural öğrenme alanı takip etmektedir. Duyarlılık öğrenme alanında 3 çetelemenin yapıldığı ve bunu 1 çeteleme ile yargılama (muhakeme) öğrenme alanının takip ettiği tespit edilmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde Demokrasi kategorisiyle ilgili olarak en fazla çetelemenin bağlılık adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 46 çeteleme yapılmıştır. Demokrasi kategorisi ile ilgili olarak 39 çetelemenin yapıldığı hak ve kural öğrenme alanı ikinci sırada yer almaktadır. Yargılama (muhakeme) başlıklı öğrenme alanının üçüncü sırada yer aldığı ve bu öğrenme alanında toplam 33 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Demokrasi ile ilgili öğelerin en az olduğu öğrenme alanının duyarlılık olduğu tespit edilmektedir. Bu öğrenme alanında 14 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir.

3.5. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında laikliğe ilişkin bulgular

İncelenen ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Laiklik kategorisi için toplam 58 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %4,90'dır. Ders kitaplarında yer alan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, din, vicdan ve ibadet özgürlüğü, hukuk kurallarının akıl ve bilim temelli olması, din istismarı ve kurumların işleyişinde dini öğelere yer verilmemesi gibi laiklikle ilgili yazılı ve görsel öğeler Laiklik kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Laiklik kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
<i>3. Evre</i>	<i>Ortaokul 1. Sınıf</i>	Hak ve Kural	
		Bağlılık	
		Yargılama	7
		Duyarlılık	
		Toplam	7
<i>Ortaokul 2. Sınıf</i>		Duyarlılık	
		Yargılama	13
		Hak ve Kural	

		Bağlılık	
4. Evre	Toplam	13	
	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	
		Hak ve Kural	
		Yargılama	20
		Bağlılık	
	Toplam	20	
	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	13
		Hak ve Kural	5
		Yargılama	
		Bağlılık	
Toplam	18		
Toplam	58		

Tablo 6'ya göre Laiklik kategorisinde en fazla çeteleme 58 kez ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Çetelemenin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde laiklikle ilgili öğelerin tamamının yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Duyarlılık, hak ve kural ile bağlılık adlı öğrenme alanlarında ise Laiklik kategorisi ile ilgili herhangi bir öğenin olmadığı tespit edilmektedir. Laiklik kategorisi kapsamında toplam 18 çetelemenin yapıldığı 4. sınıf ders kitabı ise ikinci sırada yer almaktadır. Ders kitabında yer alan duyarlılık öğrenme alanında 13 çetelemenin yapıldığı ve bu öğrenme alanının ilk sırada yer aldığı belirlenmektedir. Toplam 5 çetelemenin yapıldığı hak ve kural öğrenme alanı laiklikle ilgili öğeleri barındırma bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Yargılama (muhakeme) ve bağlılık öğrenme alanlarında Laiklik kategorisi ile ilgili herhangi bir öğenin olmadığı anlaşılmaktadır. Toplam 13 çetelemenin yapıldığı 2. sınıf ders kitabı üçüncü sırada yer almaktadır. Ders kitabında yer alan laiklikle ilgili yazılı ve görsel öğelerin tamamının yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Buna karşılık duyarlılık, hak ve kural ile bağlılık öğrenme alanlarında Laiklik kategorisi kapsamında herhangi bir öğe yer almamaktadır. Tablo 6 incelendiğinde laiklikle ilgili öğelerin en az yer aldığı ders kitabının ise ortaokul 1. sınıf ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitabının olduğu belirlenmektedir. Ders kitabında toplam 7 çeteleme yapılmıştır. Laiklik kategorisi kapsamında laiklik ile ilgili öğelerin ders kitabındaki öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde çetelemelerin tamamının yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında yapıldığı anlaşılmaktadır. Hak ve kural, bağlılık ve duyarlılık öğrenme alanlarında laiklikle ilgili herhangi bir öğenin yer almadığı görülmektedir.

Ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarının laiklikle ilgili öğeleri içerme durumları incelendiğinde Tablo 6'da görüldüğü gibi en fazla çetelemenin yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Yargılama (muhakeme) öğrenme alanında toplam 40 çetelemenin yapıldığı tespit edilmektedir. İkinci sırada gelen duyarlılık öğrenme alanında 13 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Üçüncü sırada hak ve kural öğrenme alanı gelmekte ve 5 çeteleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ders kitaplarının bağlılık adlı öğrenme alanlarında Laiklik kategorisi kapsamında herhangi bir öğenin yer almadığı görülmektedir.

Laiklik kategorisi kapsamındaki yazılı ve görsel öğelerin ders kitaplarına göre dağılımı incelendiğinde Tablo 6'da görüldüğü gibi çetelemelerin ortaokulun üst sınıflarında daha fazla yapıldığı tespit edilmektedir. Laiklikle ilgili öğelerin, ortaokulun ilk seviye sınıflarında daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında laiklik kavramının daha çok üst seviye sınıflarda kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

3.6. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında çok kültürlülüğe ilişkin bulgular

İncelenen ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Çok Kültürlülük kategorisi için toplam 56 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %4,73'ünü oluşturmaktadır. Ders kitaplarında yer alan çok kültürlülüğe ilişkin diğer ülkelere ait kıyafet, yemek ve folklor gibi öğeler, çeşitli ülke ve uluslararası kuruluşlara ait bayraklar, çok dillilik, farklı ülkelere ait ekonomik yaşam şartları ve faaliyetleri, farklı inanç ve değerler, diğer ülkelere yönelik tarihi bilgiler ve toplumsal ilişkiler, uluslararası yönetsel ve siyasi faaliyetler gibi yazılı ve görsel öğeler Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Çok kültürlülük kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	2
		Bağlılık	
		Yargılama	25
		Duyarlılık	7
		Toplam	34
4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	
		Yargılama	1
		Hak ve Kural	
		Bağlılık	
		Toplam	1
4. Evre	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	2
		Hak ve Kural	
		Yargılama	1
		Bağlılık	
		Toplam	3
4. Evre	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	
		Hak ve Kural	7
		Yargılama	8
		Bağlılık	3
		Toplam	18
Toplam		56	

Tablo 7 incelendiğinde ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında en fazla çetelemenin 1. sınıf ders kitabında yapıldığı görülmektedir. Ders kitabında Çok Kültürlülük kategorisi kapsamındaki yazılı ve görsel öğelerle ilgili olarak toplam 34 çeteleme yapılmıştır. Çok Kültürlülük kategorisine ilişkin çeteleme sayısının öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında en fazla çetelemenin yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanında yapıldığı belirlenmektedir. Bu öğrenme alanında Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında 25 öğe yer almaktadır. Toplam 7 çetelemenin yapıldığı duyarlılık öğrenme alanı ikinci sırada yer almaktadır. Hak ve kural öğrenme alanında 2 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Bağlılık öğrenme

alanında ise Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında herhangi bir ögenin bulunmadığı tespit edilmektedir. Toplam 18 çetelemenin yapıldığı ortaokul 4. sınıf ders kitabı ikinci sırada yer almaktadır. Çetelemelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin yargılama (muhakeme) öğrenme alanında yapıldığı ve öğrenme alanında Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında 8 ögenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu öğrenme alanını toplam 7 çetelemenin yapıldığı hak ve kural başlıklı öğrenme alanı takip etmektedir. Bunun yanı sıra bağlılık öğrenme alanında 3 çetelemenin yapıldığı ve duyarlılık öğrenme alanında ise Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında herhangi bir ögenin yer almadığı görülmektedir. Toplam 3 çetelemenin yapıldığı 3. sınıf ders kitabı üçüncü sırada yer almaktadır. Kategori kapsamındaki öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde duyarlılık öğrenme alanında 2 ve yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 1 çeteleme yapıldığı tespit edilmektedir. Hak ve kural ile bağlılık öğrenme alanlarında Çok Kültürlülük kapsamında herhangi bir çetelemenin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Çok Kültürlülük kategorisiyle ilgili en az çetelemenin 2. sınıf ders kitabında yapıldığı görülmektedir. Ders kitabında yalnızca 1 çetelemenin yapıldığı ve bu çetelemenin yargılama (muhakeme) öğrenme alanında yer aldığı tespit edilmektedir. Hak ve kural, duyarlılık ve bağlılık öğrenme alanlarında Çok Kültürlülükle ilgili bir çetelemenin yapılmadığı görülmektedir.

Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yer alan çok kültürlülükle ilgili öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde Tablo 7'de görüldüğü gibi birinci sırada yargılama adlı öğrenme alanının geldiği görülmektedir. Bu öğrenme alanında Çok Kültürlülük kategorisi kapsamında toplam 35 çeteleme yapılmıştır. Hak ve kural ile duyarlılık öğrenme alanlarının çok kültürlülükle ilgili yazılı ve görsel öğeleri içerme durumları bakımından eşit olduğu belirlenmektedir. Her iki öğrenme alanında 9'ar çeteleme yapıldığı tespit edilmektedir. Çok Kültürlülük kategorisi kapsamındaki çetelemenin en az yapıldığı öğrenme alanının ise bağlılık öğrenme alanı olduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 3 çeteleme yapılmıştır.

3.7. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında çevre bilincine ve küresel sorunlara ilişkin bulgular

Çevre sorunlarının azalması için izlenecek ilk yolun, çevre bilincine sahip bireyler yetiştirilmesi olduğu bilinmektedir. Bu bilince sahip insanların yetiştirilmesinde çevre eğitiminin rolü büyüktür. İncelenen ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi için toplam 82 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %6,93'ünü oluşturmaktadır. Ders kitaplarında yer alan çevre bilincine ve küresel sorunlara ilişkin çevre kirliliği ve iklim değişikliği, ormanların tahrip edilmesi, canlı türlerinin soylarının tükenmesi, toprak degradasyonu, aşırı nüfus artışı, salgın hastalıklar, kuraklık, kıtlık, yoksulluk, savaş ve terör gibi yazılı ve görsel öğeler Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Çevre bilinci ve küresel sorunlar kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	1
		Bağlılık	10
		Yargılama (Muhakeme)	
		Duyarlılık	
		Toplam	11
4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	1
		Yargılama (Muhakeme)	
		Hak ve Kural	
		Bağlılık	26
		Toplam	27
	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	17
		Hak ve Kural	
		Yargılama (Muhakeme)	
		Bağlılık	3
		Toplam	20
Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	1	
	Hak ve Kural	5	
	Yargılama (Muhakeme)	6	
	Bağlılık	12	
	Toplam	24	
Toplam		82	

Tablo 8 incelendiğinde ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamında en fazla çetelemenin 2. sınıf ders kitabında yapıldığı görülmektedir. Ders kitabında Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamındaki yazılı ve görsel öğelerle ilgili olarak toplam 27 çeteleme yapılmıştır. Yapılan çetelemenin öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında en fazla çetelemenin bağlılık adlı öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Öğrenme alanında toplam 26 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Duyarlılık öğrenme alanında Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamında 1 çetelemenin yapıldığı tespit edilmektedir. Tablo 8 incelendiğinde ders kitabının yargılama (muhakeme) ile hak ve kural adlı öğrenme alanlarında kategori dahilinde herhangi bir çetelemenin yapılmadığı görülmektedir. Toplam 24 çetelemenin yapıldığı ortaokul 4. sınıf ders kitabı ikinci sırada yer almaktadır. Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamındaki yazılı ve görsel öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin bağlılık öğrenme alanında yapıldığı belirlenmektedir. Öğrenme alanında 12 çeteleme yapılmıştır. İkinci sırada yer alan yargılama (muhakeme) öğrenme alanında 6 çetelemenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplam 5 çetelemenin yapıldığı hak ve kural öğrenme alanı üçüncü sırada yer almaktadır. Yalnızca 1 çetelemenin yapıldığı duyarlılık öğrenme alanı ise son sırada gelmektedir. Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisine yönelik yazılı ve görsel öğelerin yer alması bakımından üçüncü sırada yer alan ortaokul 3. sınıf ders kitabında 20 çeteleme yapılmıştır. Bu çetelemelerin 17'sinin duyarlılık öğrenme alanında ve 3'ünün bağlılık öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Ders kitabının hak ve kural ile yargılama (muhakeme) adlı öğrenme alanlarında Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisine yönelik herhangi bir öğenin yer almadığı tespit edilmektedir. Kategoriye yönelik olarak en az çetelemenin yapıldığı ders kitabının 1. sınıf ders kitabı olduğu ve ders kitabında toplam 11 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Yapılmış olan çetelemelerin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin bağlılık öğrenme

alanında yapıldığı, bunu 1 çeteleme ile hak ve kural adlı öğrenme alanının takip ettiği görülmektedir. Yargılama (muhakeme) ve duyarlılık öğrenme alanlarında ise herhangi bir çeteleme yapılmamıştır.

Ders kitaplarında yer alan Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisine yönelik öğelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde Tablo 8'de görüldüğü gibi en fazla çetelemenin bağlılık öğrenme alanında yapıldığı görülmektedir. Öğrenme alanında toplam 51 çetelemenin yapıldığı tespit edilmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak öğrenme alanında öğrencilerin doğal çevreye bağlı bireyler olmalarının beklendiği anlaşılmaktadır. Çeteleme sayısı bakımından ikinci sırada yer alan duyarlılık öğrenme alanında 19 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Öğrenme alanında yer alan bu yazılı ve görsel öğelerle öğrencilerin afetlere ve çevreye yönelik duyarlılık kazanmaları hedeflenmektedir. Bu öğrenme alanını, eşit sayıda 6'şar çetelemelerin yapıldığı yargılama (muhakeme) ile hak ve kural öğrenme alanları takip etmektedir.

3.8. Fransa'daki ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Avrupa kimliği ve kültürüne ilişkin bulgular

İncelenen ortaokul ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisi için toplam 25 kez çeteleme yapılmıştır. Bu rakam, bütün kategorilerde yapılan toplam çetelemenin %2,11'ini oluşturmaktadır. Ders kitaplarında yer alan Avrupa kimliği ve kültürüne ilişkin Avrupa Birliği, Avrupa vatandaşlığı, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği seçimleri, Avrupa vatandaşlığına yönelik hak ve sorumluluklar, serbest dolaşım ve ikamet hakkı, Avrupa Birliği Bayrağı (sembolü), Avrupa Birliği üyeliği, Avrupa ekonomisi ve Avrupa haritası gibi yazılı ve görsel öğeler Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisi kapsamında kabul edilmiş ve çetelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çetelemenin incelenen ders kitaplarına ve bu ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Avrupa kimliği ve kültürü kategorisinin ders kitaplarına ve ders kitaplarında yer alan öğrenme alanlarına göre frekans dağılımı

<i>EVRE</i>	<i>SINIF</i>	<i>ÖĞRENME ALANI</i>	<i>F</i>
3. Evre	Ortaokul 1. Sınıf	Hak ve Kural	
		Bağlılık	3
		Yargılama (Muhakeme)	
		Duyarlılık	
		Toplam	3
4. Evre	Ortaokul 2. Sınıf	Duyarlılık	
		Yargılama (Muhakeme)	
		Hak ve Kural	
		Bağlılık	3
		Toplam	3
4. Evre	Ortaokul 3. Sınıf	Duyarlılık	
		Hak ve Kural	
		Yargılama (Muhakeme)	1
		Bağlılık	2
		Toplam	3
4. Evre	Ortaokul 4. Sınıf	Duyarlılık	7
		Hak ve Kural	8
		Yargılama (Muhakeme)	1
		Bağlılık	
		Toplam	16
Toplam		25	

Tablo 10 incelendiğinde Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında, Avrupa Kimliği ve Kültürü kapsamında toplam 25 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Sınıf bazında ele alındığında kategori ile ilgili olarak en fazla çetelemenin ortaokul 4. sınıf seviyesinde yapıldığı tespit edilmektedir. 4. sınıf ders kitabında Avrupa Kimliği ve Kültürü ile ilgili olarak 16 çeteleme yapılmıştır. Yapılan çetelemelerin ders kitabında yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin hak ve kural adlı öğrenme alanında yapıldığı belirlenmektedir. Toplam 7 çetelemenin yapıldığı duyarlılık öğrenme alanı ikinci sırada yer almaktadır. Yargılama (muhakeme) öğrenme alanında yalnızca 1 çeteleme yapıldığı ve bağlılık öğrenme alanında ise herhangi bir çeteleme yapılmadığı görülmektedir. Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisi ile ilgili olarak ortaokulun diğer bütün sınıf seviyelerinde 3'er çeteleme yapıldığı ve eşit oldukları anlaşılmaktadır. Ortaokul 1. sınıf ders kitabında yapılan 3 çetelemenin tamamı bağlılık öğrenme alanında yer almaktadır. Hak ve kural, yargılama (muhakeme) ve duyarlılık öğrenme alanlarında kategori ile ilgili yazılı ve görsel öge bulunmamaktadır. Ortaokul 2. sınıf ders kitabında yapılan 3 çetelemenin tamamı bağlılık öğrenme alanında yapılmış, hak ve kural, yargılama (muhakeme) ile duyarlılık öğrenme alanlarında Avrupa Kimliği ve Kültürü ile ilgili herhangi bir yazılı veya görsel ögeye rastlanmamıştır. Ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapılan 3 çetelemenin 2'si bağlılık öğrenme alanında ve 1'i de yargılama (muhakeme) öğrenme alanında yapılmıştır. Ders kitabının hak ve kural ile duyarlılık öğrenme alanlarında kategori ile ilgili olarak herhangi bir çeteleme yapılmamıştır.

Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisinde yapılan çetelemelerin öğrenme alanlarına göre dağılımı ele alındığında ve Tablo 10 incelendiğinde, 8'er çetelemenin yapıldığı bağlılık ile hak ve kural öğrenme alanlarının eşit olduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanlarını 7 çetelemenin yapıldığı duyarlılık öğrenme alanı takip etmektedir. Kategori kapsamında en az çeteleme yargılama (muhakeme) öğrenme alanında bulunmaktadır.

Tablo 10 incelendiğinde Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisine yönelik yazılı ve görsel öğelerin en fazla ortaokul 4. sınıf ders kitabında yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak 4. sınıf öğrencilerine Avrupa vatandaşlığı eğitiminin daha yoğun verildiği anlaşılmaktadır. Diğer sınıf seviyelerinde kategoriyle ilgili yazılı ve görsel öğeler eşit derecede bulunmaktadır.

Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yapılan çetelemelerin kategorilere ve sınıf seviyelerine göre dağılımı Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. Kategorilerin frekans ve yüzdelik dağılımları

Kategori	3. Evre		4. Evre		Toplam	
	Ortaokul 1. Sınıf	Ortaokul 2. Sınıf	Ortaokul 3. Sınıf	Ortaokul 4. Sınıf	f	%
Ulusal Kimlik	5	11	22	20	58	4,90
Vatandaşlık	134	138	112	53	437	36,93
İnsan Hakları	72	78	127	58	335	28,31
Demokrasi	27	35	51	19	132	11,15
Laiklik	7	13	20	18	58	4,90
Çok Kültürlülük	34	1	3	18	56	4,73
Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar	11	27	20	24	82	6,93

<i>Avrupa Kimliği ve Kültürü</i>	3	3	3	16	25	2,11
Toplam					1183	100

Tablo 11 incelendiğinde: Dört ders kitabında toplam 1183 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Yapılan çetelemelerin kategorilere göre dağılımı ele alındığında en fazla çetelemenin Vatandaşlık kategorisinde yapıldığı tespit edilmektedir. Vatandaşlık kategorisi kapsamında 437 çeteleme yapılmıştır. Bu rakam toplam çetelemenin %36,93'ünü oluşturmaktadır. Vatandaşlık kategorisi kapsamında yer alan yazılı ve görsel öğelerin sınıf seviyelerine göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin ortaokul 2. sınıf seviyesinde (f138) yapıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla ortaokul 1. sınıf (f134), 3. sınıf (f112) ve 4. sınıf (f53) ders kitapları takip etmektedir. Vatandaşlık kategorisiyle ilgili yazılı ve görsel öğelerin en az olduğu ders kitabının 4. sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir.

Toplam 335 çetelemenin yapıldığı İnsan Hakları kategorisi ikinci sırada yer almaktadır. Tablo 11 incelendiğinde dört ders kitabında yapılan bütün kategorilerdeki toplam çetelemenin %28,31'ini bu kategori kapsamında yapılan çetelemelerin oluşturduğu görülmektedir. İnsan Hakları kategorisi kapsamında yer alan yazılı ve görsel öğelerin sınıf seviyelerine göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin ortaokul 3. sınıf ders kitabında yapıldığı görülmektedir. Ders kitabında kategori kapsamında 127 çeteleme yapılmıştır. Bu ders kitabını sırasıyla ortaokul 2. sınıf (f78), 1. sınıf (f72) ve 4. sınıf (f58) ders kitapları takip etmektedir.

Demokrasi kategorisi, yapılan çeteleme sayısı bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. Dört ders kitabında kategori kapsamında 132 çetelemenin yapıldığı görülmektedir. Bu rakam bütün kategorilerdeki toplam çetelemenin %11,15'ini oluşturmaktadır. Demokrasi kategorisine yönelik yazılı ve görsel öğelerin sınıf seviyelerine göre dağılımı incelendiğinde 51 çetelemenin yapıldığı ortaokul 3. sınıf ders kitabının birinci sırada yer aldığı tespit edilmektedir. Toplam 35 çetelemenin yapıldığı 2. sınıf ders kitabı ikinci sırada gelmektedir. Bu ders kitabını sırasıyla ortaokul 1. sınıf (f27) ve 4. sınıf (f19) ders kitapları takip etmektedir.

Çeteleme sayısı bakımından dördüncü sırada gelen Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar kategorisi kapsamında 82 çetelemenin yapıldığı ve bu rakamın toplam çetelemenin %6,93'ünü oluşturduğu görülmektedir. Kategori kapsamında yer alan yazılı ve görsel öğelerin ders kitaplarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin yapıldığı ders kitabının ortaokul 2. sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir. Ders kitabında 27 çeteleme yapılmıştır. Ders kitabını sırasıyla ortaokul 4. sınıf (f24), 3. sınıf (f20) ve 1. sınıf (f11) ders kitapları takip etmektedir.

Tablo 11 incelendiğinde Ulusal Kimlik kategorisinde toplam 58 çetelemenin yapıldığı belirlenmektedir. Bu rakam toplam çetelemenin %4,90'ını oluşturmaktadır. En fazla çetelemenin ortaokul 3. sınıf ders kitabında (f22) yapıldığı tespit edilmektedir. Ulusal Kimlik kategorisiyle ilgili öğelerin diğer ders kitaplarındaki dağılımı incelendiğinde ortaokul 4. sınıf ders kitabında 20, 2. sınıf ders kitabında 11 ve 1. sınıf ders kitabında 5 çetelemenin yapıldığı görülmektedir.

Laiklik kategorisinde yapılan 58 çeteleme toplam çetelemenin %4,90'ını meydana getirmektedir. Laiklik ile ilgili öğelerin en fazla 3. sınıf ders kitabında yer aldığı görülmektedir. Ders kitabında kategori kapsamında 20 çeteleme yapılmıştır. Laiklikle ilgili öğelerin 18'i ortaokul 4. sınıf ders kitabında, 13'ü 2. sınıf ders kitabında ve 7'si 1. sınıf ders kitabında yer almaktadır.

Çok Kültürlülük kategorisiyle ilgili yapılmış olan 56 çeteleme toplam çetelemenin %4,73'ünü oluşturmaktadır. Kategoriyile ilgili öğelerin ders kitaplarına yönelik dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin yapıldığı ders kitabının ortaokul 1. sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir. Ders kitabında Çok Kültürlülük ile ilgili toplam 34 yazılı ve görsel öge bulunmaktadır. Kategoriyeye yönelik çetelemelerden 18'i ortaokul 4. sınıf ders kitabında yapılmıştır. Bunun yanı sıra Tablo 11 incelendiğinde ortaokul 3. sınıf ders kitabında 3 çeteleme yapıldığı ve 2. sınıf ders kitabında ise 1 çeteleme yapıldığı tespit edilmektedir.

Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yapılan çetelemeler incelendiğinde en az çetelemenin Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorisinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kategori kapsamında 25 çetelemenin yapıldığı belirlenmiştir. Kategoriyeye ilgili çetelemelerin ders kitaplarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla çetelemenin ortaokul 4. sınıf ders kitabında yapıldığı görülmektedir. Diğer üç ders kitabında 3'er çetelemenin yapıldığı görülmektedir.

4. Sonuç tartışma ve öneriler

Çalışmanın amacı kapsamında Fransa'daki ortaokullarda okutulan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında vatandaşlık eğitiminin nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ortaokul 1., 2., 3 ve 4. sınıflarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları incelenmiştir. Fransa'daki ortaokullarda okutulmakta olan ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının tarih coğrafya ders kitaplarının sonunda olacak şekilde bu ders kitaplarıyla birlikte düzenlendiği görülmüştür. Ahlak ve vatandaşlık eğitiminin ayrı bir ders olmasına ve ayrı bir öğretim programına sahip olmasına rağmen ders kitaplarının bu şekilde düzenlenmesi öğretmenlerin ve öğrencilerin bu derse yönelik bakış açılarını etkileyeceği düşünülmektedir. Çünkü kitaplarda vatandaşlık eğitimi dersiyile ilgili bölüme en sonda yer verilmesi hem öğrencilerde hem de öğretmenlerde ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersinin tarih coğrafya dersinden sonra geldiği izlenimini oluşturabilir.

Ders kitaplarında yer alan yazılı ve görsel öğeler öğretim programında yer alan hedef davranışların öğrencilere kazandırılmasında önemlidir. Bu çalışmada ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yer alan yazılı ve görsel öğeler: *Ulusal Kimlik, Vatandaşlık, İnsan Hakları, Demokrasi, Laiklik, Çok Kültürlülük, Avrupa Kimliği ve Kültürü, Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar* gibi kategorilere göre incelenmiştir. İnceleme sonucunda ders kitaplarında yer alan öğelerin en fazla Vatandaşlık kategorisi ile ilgili olduğu görülmüştür. Dersin ahlak ve vatandaşlık eğitimi olması nedeniyle bu durumun doğal olduğu düşünülmektedir. Vatandaşlık ile ilgili öğelerin fazla olması ders kitaplarında toplumsal yaşam, birlik, dayanışma, kamu yararı, toplumsal düzen, kural (kanun), sorumluluk, hak gibi kavramlara yönelik yazılı ve görsel öğelerin yoğun olduğu anlamına gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ders kitapları aracılığıyla öğrencilerde belirli bir vatandaşlık kültürünün oluşturulmak istendiği söylenebilir.

Vatandaşlık kategorisinden sonra yazılı ve görsel öğelerin yoğun olarak ilişkili olduğu kategori İnsan Haklarıdır. Bu durum ders kitapları içeriğinde insan haklarına yönelik olan yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı, işkence ve kötü muamele yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, özel hayatın gizliliği hakkı, adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, ayrımcılık yasağı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, dernek kurma hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetlerine girme, sosyal güvenlik hakkı, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, yeterli yaşama düzeyi hakkı (beslenme, konut), eğitim hakkı, sağlık hakkı ve kültürel yaşama katılabilme hakkı gibi öğelerin sıkça yer aldığını göstermektedir. Demokrasi

kategorisine yönelik öğelerin üçüncü sırada geldiği görülmüştür. Bu durum ders kitapları aracılığıyla öğrencilerde demokrasi bilinci ve demokratik bir özellik oluşturulmak istendiğini göstermektedir. Demokrasiye yönelik öğeler incelendiğinde her sınıf seviyesinde seçim ve oy kullanma sürecinin ele alındığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Fransa'daki ortaokullarda ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitapları ile öğrencilerde demokrasi kültürü oluşturulmak istendiği görülmektedir. Ders kitaplarında demokrasi ve seçimlerle ilgili öğelerin sıklıkla yer alması bu amaçla ilişkilendirilmektedir.

Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında sırasıyla Çevre Bilinci ve Küresel Sorunlar, Ulusal Kimlik, Laiklik, Çok Kültürlülük, Avrupa Kimliği ve Kültürü kategorilerine yönelik yazılı ve görsel öğelerin de yer aldığı görülmüştür. Ancak yer alma sıklıkları bakımından her birinin bütün kategoriler içerisindeki oranı %7 ile %2 arasında değişmektedir. İlgili alan yazın ve mevzuat incelendiğinde Fransa'da laikliğin üzerinde durulan bir kavram olduğu görülmektedir. Fransa'daki bütün okullarda ve hatta çoğu sınıfta "Okulda Laiklik Şartı-La Charte de la Laïcité à l'École"ün görünür bir panoda veya duvarda yer aldığı bilinen bir gerçektir. Ancak ders kitaplarında laiklik yer almakla birlikte laiklikle ilgili yazılı ve görsel öğelere vatandaşlık, insan hakları, demokrasi, çevre bilinci ve küresel sorunlar kategorileri kadar yer verilmemektedir. Ayrıca ders kitaplarında ulusal kimliğe yönelik yazılı ve görsel öğelere laiklikle aynı oranda sınırlı şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. Ders kitaplarında bayrak ve milli marş gibi öğelere yer verilmiş olsa da ulusal kimlikle ilgili öğelerin sınırlı olduğu görülmektedir. Fransa'da yabancı kökenli öğrencilerin fazla olması bu durumun nedeni olarak düşünülmektedir. Çünkü oldukça kozmopolit bir toplum içerisinde ulusal değerlerin ön planda tutulması entegrasyon sürecini yavaşlatabilir. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında çokkültürlülük kategorisine yönelik öğelerin de sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Hem diğer milletlere hem de Fransa'nın yerel alt kültürlerine yönelik kültürel öğelere yeterince yer verilmediği görülmüştür. Ders kitaplarında farklılıklara saygı kavramı ön plana çıkarılmış olsa da çokkültürlülüğün geri planda olduğu anlaşılmaktadır. Fransa'daki vatandaşlık eğitiminin kültür ve etnisiteye dayalı sosyal grupların varlığının tanınmasını reddettiğini söylenebilir (Starkey, 2010). Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında Avrupa Birliği, Avrupa Birliği vatandaşlığı ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine yönelik öğelere yer verildiği ancak bu öğelerin sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak şu öneriler sunulabilir:

- Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının tarih coğrafya ders kitaplarının sonunda olacak şekilde bu ders kitaplarıyla bütünleşik olarak düzenlendiği görülmüştür. Bu durum Fransa'da ahlak ve vatandaşlık eğitimi dersinin tarih coğrafya dersinin gölgesinde kalmasına neden olmaktadır. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarının tarih coğrafya ders kitaplarından ayrı olarak düzenlenmesi önerilmektedir.
- Dünyada yaşanan hızlı değişim ve göçmen sayısındaki artış göz önünde bulundurulduğunda, ders kitaplarının değişen şartlara göre güncellenmesi gerektiği söylenebilir.
- Fransa'da farklı dini, milli ve kültürel özelliklere sahip insanlar bir arada yaşamaktadır. İnsanların sahip olduğu bu özellikleri öğrenmesi, koruması ve geliştirmesi en doğal hakkıdır. Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında çokkültürlülüğe yönelik öğelere daha sık yer verilebilir.
- Ahlak ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında çevre bilinci ve küresel sorunlar, ulusal kimlik, laiklik, Avrupa kimliği ve kültürüne yönelik öğelere daha sık yer verilebilir.

Kaynakça.

- Akyüz, A. (2019). *Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde küresel vatandaşlık eğitiminin İngilizce öğretmeni eğitimi pedagojisine entegrasyonu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alais, E., Bozec, P. & Cham, R. (2016). *Citizenship education with children aged 8 - 12 in France*. Strasbourg: Council of Europe.
- Alkan, S. (2007). *İngiltere ve Türkiye'de ilköğretim programlarındaki vatandaşlık eğitiminin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. (Çev. Nilüfer Yılmaz). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Asri, S. (2018). Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminde öğretim programı ders kitabı uyumu. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 9-50.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.
- Bozec, G. (2016). *Rapport scientifique (avril 2016) de l'éducation à la citoyenneté à l'école: Politiques, pratiques scolaires et effets sur les élèves*. Paris: Conseil National d'Évaluation du Systeme Scolaire.
- Ceyhan, E. & Yiğit, B. (2004). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Colaliev, C. (2013). *Türkiye'deki ve Kırgızistan'daki ortaöğretim programlarındaki sosyal bilimleri derslerinin öğrencilere vatandaşlık eğitimi verme potansiyeli* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Colas Degenne, İ. (2015). Les valeurs de la république dans l'histoire des programmes scolaires. *Administration & Éducation*, 4(148), 61-68.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. New York: Sage.
- Çiftçi, A. (2008). *Vatandaşlık bilgisi demokrasi ve insan hakları*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Dejemeppe, M. (2019). *Représentations et pratiques de l'éducation à la citoyenneté en classe de français dans l'enseignement secondaire supérieur* (Thèse de master inédit). Faculté de Philosophie, Arts et Lettres de Université Catholique de Louvain, Louvain.
- Deniz, T. (2013). *8. sınıf öğrencilerinin vatandaşlık bilinci düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, Ö. & Kiroğlu, K. (2005). Eğitim ve ders kitapları. (Editörler: Ö. Demirel ve K. Kiroğlu) *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Öğreti Yayınları, sf. 1-11.
- Doğan, İ. (2007). *Vatandaşlık ve insan hakları*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gazibey Sağlam, D. (2004). *Almanya'da gymnasium 5., 6. ve 7./8. sınıf tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi programlarının amaç ve içerik açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi, kuramsal ve pratik bilgiler*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Gökkaya, K. (2003). Sosyal bilgilere giriş. (Ed. C. Şahin). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu-Sosyal Bilgiler*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Grandner, É. (2021). *Étude comparée de l'éducation à la citoyenneté entre la France et le Royaume-Uni* (Thèse de Master Métiers de l'Enseignement, de l'Éducation et de la Formation). Sciences de l'Homme et Société de Université de Bordeaux, Bordeaux.

- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. *Handbook of Qualitative Research*, 2(105), 163-194.
- Husser, A. C. (2017). L'enseignement moral et civique dans les établissements scolaires français, une transversalité consistante?. *Éthique en Éducation et en Formation*, 4, 12-29.
- Ibrićević, A. (2019). *Yuva ve aidiyet arayışında: Bosna Hersek'e geri dönen diaspora üyelerinin "vatandaşlık kavramının duygusal boyutunu" irdeleme amaçlı bir nitel çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaptan, E. (2017). *Türk ve İsveç ortaöğretim tarih programlarında demokratik vatandaşlık eğitimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Kara, İ. (2022). *Fransa'daki ortaokullarda vatandaşlık eğitiminin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kim, Y. (2020). *Educationnalisation et réforme du curriculum: une recherche comparative sur l'éducation à la citoyenneté en Corée du Sud et en France* (Thèse de doctorat inédit). Sciences d'Éducation de Université de Nantes, Nantes.
- Kiwan, D. & Kiwan, N. (2005). Citizenship education: The French and English experience. Christopher Pole, Jane Pilcher, John Williams (Ed.) *Young People in Transition* içinde (ss. 136-158). London: Palgrave Macmillan.
- Menard, C. (2019). *La laïcité au collège: les pratiques enseignantes de renormalisation du curriculum prescrit : déplacements et hybridation des conceptions de la laïcité* (Thèse de doctorat inédite). Sciences de l'Éducation de l'Éducation Psychologie Information Communication de l'Université de Lyon, Lyon.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Ministère de l'Éducation Nationale (2007). *Image de la discipline et pratiques d'enseignement en histoire, géographie et éducation civique au collège. Les dossiers évaluations et statistiques*. Paris: Publication de la DEPP.
- Öcal, A. (2011). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin vatandaşlık hakları konusundaki görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 134-149.
- Önal, G. (2017). *İngiltere vatandaşlık eğitimine yönelik bir değerlendirme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, İ. (2017). *Türkiye kökenli öğrencilerin kimlik inşasına ve aidiyet gelişimine Alman vatandaşlık eğitiminin katkıları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Poirier, C. (2017). *L'éducation civique et citoyenne dans la Francophonie*. Paris: Commission des Affaires Culturelles et de l'Éducation de Assemblée Nationale.
- Pithon, G. (2017). Quelle éducation morale et civique à l'école? Pourquoi et comment la mettre en œuvre?. *Éducation et Socialisation*, 6(46), 1-14.
- Qin, J. (2012). *Le rôle de l'enseignant en éducation civique au collège en Chine et en France*. (Thèse de doctorat inédite). Sciences de l'Éducation de l'Université de Strasbourg, Strasbourg.
- Richard, J. (2019). *L'enseignement moral et civique de 1944 à 2014* (Thèse de doctorat inédite). Science politique, École pratique des hautes études - EPHE Paris, Paris.
- Russel, B. (1976). *Eğitim ve toplum düzeni*. (Çev: Nail Bezel) İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Starkey, H. (2010). Citizenship education in France and Britain: Evolving theories and practices. *The Curriculum Journal*, 11(1), 39-54.

- Thésée, G., Carr, P. R. & Potwora, F. (2015). Le rôle des enseignants dans l'éducation et la démocratie : Impacts d'un projet de recherche sur la perception de futurs enseignants. *Mcgill Journal of Education*, 50(2), 363-388.
- Tokmak, A., Karamık, M. & İlhan, G. O. (2023). Sosyal bilgiler dersinde drama yöntemi ile çevresel bilincin geliştirilmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 18(1), 21-40
- Tokmak, A. & Kara, İ. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinin yurtdışında yerleşik yaşayan vatandaşlarına yönelik uygulamalarının analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 677-690. doi:10.33206/mjss.1251578
- Uğurlu, C. T. (2011). Avrupa birliği ülkelerinde ve Türkiye'de vatandaşlık eğitimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 153-169).
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming qualitative data description, analysis and interpretation*. Eugene: University of Oregon.
- Yaşar, R. (2007). *Suudi Arabistan'daki mutavassıt (ortaokul) 1. sınıf tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi programları ile Türkiye'deki 6. sınıf sosyal bilgiler eğitimi programının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.